

Victoria Nebrat

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy • National Academy of Sciences of Ukraine

Nazar Gorin

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy • National Academy of Sciences of Ukraine

DOŚWIADCZENIE HISTORYCZNE FINANSOWANIA MODERNIZACJI EKONOMICZNEJ NA UKRAINIE

SUMMARY

Historical experience of financing of economic modernisation in Ukraine

Historical experience of financing of economic modernization in Ukraine is characterized in the article. On the basis of comparative analysis found out potential, possibilities and limitations of market and planned models of modernization. The expediency of realization of systems modernization policy is reasoned. It involves changes in social, legal, political and other economic spheres. The danger of mechanical transfer of the methods of organization of production, equipment and technologies already tested in the West, without reproducing the social and economic conditions in which they were formed and functioning, are noted. The sources of financing and determinants of modern successful modernization transformations are summarized.

KEYWORDS: economic history, market and planned models of modernization, economic policy, comparative analysis, institutional changes, financial mechanisms, economic development

STRESZCZENIE

Wartykule zostało opisane historyczne doświadczenie z zakresu finansowania modernizacji gospodarki Ukrainy. Na podstawie analizy porównawczej ujawniono potencjał, możliwości i ograniczenia rynkowego i planowo-mobilizacyjnego modelu modernizacji. Uzasadnia się celowość przeprowadzania systemowej polityki modernizacji, która przewiduje zmiany w obszarach gospodarczych, społecznych, prawnych, politycznych i innych. Podkreślono niebezpieczeństwo mechanicznego transferu już апробованих на Заходzie способів організації продукції, техніки і технології без відтворення соціальних і економічних умов, в яких się сформували і, в яких функціонують. Узагальnione zostały źródła finansowania i determinanty przeprowadzania nowoczesnych przekształceń modernizacyjnych.

SŁOWA KLUCZOWE: historia ekonomiczna, rynkowy i planowo-mobilizacyjny model modernizacji, polityka gospodarcza, analiza porównawcza, zmiany instytucjonalne, mechanizmy finansowe, rozwój gospodarczy

Realia współczesnego stanu gospodarki Ukrainy powodują konieczność opracowania strategii i mechanizmów modernizacji wszystkich aspektów gospodarowania, życia społecznego i ustroju państwowego, w kontekście istniejących globalnych wyzwań, przejścia do społeczeństwa postindustrialnego, budowy gospodarki opartej na wiedzy i realizacji innowacyjnych strategii rozwoju gospodarczego.

W odróżnieniu od rozwoju, który charakteryzuje się ewolucyjnymi procesami, modernizacja jest powiązana z radykalną odnową ekonomicznych, techniczno-technologicznych, politycznych, kulturalnych i innych sfer życia społecznego; zabezpiecza kompensację negatywnych skutków doganiającego rozwoju i sprzyja podwyższeniu konkurencyjności rodzimej produkcji.

Transformacja systemów ekonomicznych jest nieodłączną składową współczesnego globalnego świata i napędową siłą jego rozwoju. Teoretyczne i metodologiczne problemy modernizacji są dosyć aktualne. Model inercyjnego rozwoju przewiduje prostą odnowę ekonomicznego potencjału kraju, w szczególności, zbudowanego podczas forsownej industrializacji, kiedy dysproporcje struktury przemysłu nie zostały zniwelowane, a wręcz jeszcze bardziej zaostrzyły się poprzez intensyfikację surowcowych mechanizmów wzrostu.

Problemy treści modernizacji, jej zadań i kierunków realizacji znajdują się w nurtach uwagi przedstawicieli różnych dziedzin nauki ekonomicznej. Keyne-sowska wizja modernizacji zakłada, że do przewyciężenia ubóstwa potrzebny jest „duży impuls”, który przewiduje strukturalne, techniczne i ekonomiczne przemiany w głównych branżach. Klasyczna szkoła rozpatrywała modernizację w kontekście rozwoju społeczeństwa industrialnego, a neoklasyczne podejście upatruje jej istotę w umocnieniu własności prywatnej i demokracji. W instytucjonalnej koncepcji modernizację rozpatruje się przez pryzmat efektywności instytucji, ich wpływu na zmniejszenie kosztów transakcyjnych. Znany polski socjolog Piotr Sztompka wyróżnia takie znaczenia modernizacji: 1) wszystkie progresywne społeczno-ekonomiczne przemiany, gdy społeczeństwo porusza się naprzód; 2) kompleks socjalnych, politycznych, ekonomicznych, kulturalnych i intelektualnych transformacji, które odbywały się na Zachodzie od XVI w. i osiągnęły swoje apogeum w XIX–XX w. (włącznie z procesami urbanizacji, industrializacji, biurokratyzacji, racjonalizacji, dominacji kapitalizmu, rozpowszechnienia indywidualizmu i motywacji sukcesu, ugruntowania racjonalizmu i nauki); 3) charakteryzuje wysiłek słabo rozwiniętych krajów, nakierowany na przewyciężenie opóźnienia względem krajów

rozwinętych, które istnieją z nimi w jednym historycznym czasie i w ramach jednego globalnego społeczeństwa¹. Ukraińscy naukowcy V. Hejec i V. Semynożenko modernizację wiążą z przekształceniami innowacyjnego charakteru, skutkiem których stanie się dominacja branż zaawansowanych technologicznie i usług intelektualnych, a kształtowanie dochodów będzie odbywało się przede wszystkim dzięki edukacji, nauce i innowacji. Przy czym naukowcy zaznaczają, że najbardziej sprzyjająca dla modernizacji gospodarki jest koncepcja „zbior modern” – założenie różnych projektów modernizacji i możliwości stosowania różnych trajektorii przejścia do współczesnego społeczeństwa². Konieczność przeprowadzenia rekonstrukcji gospodarki zamiast jej modernizacji uzasadniają A. Hrycenko, V. Nebrat, L. Dejneko, O. Nykyforuk oraz inni autorzy monografii *Rekonstrukcyjny rozwój ekonomiczny: główne kierunki, efektywność i sprawiedliwość społeczna*³. Naukowcy akcentują konieczność gruntownej przebudowy gospodarki z uwzględnieniem szczególnych cech i zalet kraju, w różnych aspektach, w szczególności w geograficznym, politycznym, historycznym, gospodarczym, mentalnym, biorąc pod uwagę ich wpływ na rozwój ekonomiczny.

Ze względu na sposób przeprowadzenia, wyróżniamy modernizację rynkową i planową. Przy czym pierwsza przewiduje realizację wektorów przemiany gospodarki kraju i jej struktury przeważnie rynkowymi środkami, a druga wspiera się na metodach autorytarnych i mobilizacyjnych, odrzucając przy tym trajektorię poprzedniego rozwoju kraju. Komparatywna analiza rodzimego doświadczenia przekształceń modernizacyjnych, zarówno modelu rynkowego, jak i planowo-mobilizacyjnego – pozwala na wskazanie pozytywnych i negatywnych doświadczeń w sferze polityki gospodarczej państwa.

Przed Ukrainą stoi zadanie odnalezienia własnej drogi modernizacji w kontekście światowego rozwoju, z koniecznością ustalenia i wykorzystania swoich potencjalnych atutów. Takie podejście może gwarantować jej ekonomiczną niezależność i zagwarantuje przewyższenie opóźnienia w stosunku do krajów rozwiniętych ekonomicznie na zasadzie „wyrzucić, nie doganiając”. Przy czym warto uwzględnić też fakt, że modernizacja będzie bardziej udana, kiedy będzie przeprowadzona na gruncie własnych tradycji narodowych i wewnętrznego potencjału społeczeństwa. Dodatkowo przekształcenia modernizacyjne: ekonomiczne, polityczne, socjalne oraz dokonywane w innych sferach, wymagają znacznych środków, w szczególności finansowych, toteż konieczne jest ich dokładniejsze zbadanie.

¹ П. Штомпка, *Социология социальных изменений*, Москва 1996, с. 10.

² В. Геєць, В. Семиноженко, *Інноваційні перспективи України*, Харків 2006, с. 7–10, 15.

³ *Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість: монографічний збірник*, ред. В. Геєць, А. Гриценко, Київ 2016.

Celem artykułu jest uogólnienie i porównanie mechanizmów finansowych modernizacji gospodarczej w warunkach rynkowego i planowego systemu zarządzania oraz określenie determinant współczesnych przekształceń ekonomicznych.

Finansowe mechanizmy modernizacji rynkowej (druga połowa XIX w. – początek XX w.)

Pod koniec XIX w. modernizacja organizacyjno-technologiczna i instytucjonalne przemiany w gospodarce polegały na zaistnieniu wielkiego przemysłu maszynowego, powstałego na bazie kształtowania się kapitalistycznych zasad gospodarowania, dla których immanentna jest dysproporcja i nierównomierność rozwoju. Gospodarka Ukrainy rozwijała się w kontekście ogólnocesarzkich przekształceń, ponieważ, znajdując się w składzie Imperium Rosyjskiego, podlegała działaniu instytucjonalnych innowacji, wprowadzanych przez rząd podczas liberalnych reform drugiej połowy XIX w. Zaplecze dla siłowego modelu modernizacji gospodarki, zgodnego ze scenariuszem tak zwanego „doganiającego rozwoju”, stanowiło wprowadzenie, zapożyczonych z zagranicy, zaawansowanych mechanizmów organizacyjno-ekonomicznych. Uzasadnieniem konieczności zaangażowania inwestycji zagranicznych i wprowadzenia najnowszych technologii w przemysł, jeszcze przed okresem przekształceń rynkowych, zajmowali się O. Zak⁴, M. Tugan-Baranowski⁵, M. Sobolew⁶, A. Isaew⁷, P. Migulin⁸, A. Finn-Jenotajewski⁹, P. Struwe¹⁰, I. Janżul¹¹ i inni. Właśnie w międzynarodowej techniczno-technologicznej współpracy uczeni upatrywali główne źródło i katalizator modernizacji rodzimego przemysłu, bodziec do rozwoju konkretnych branż, regionów oraz gospodarki w ogóle. W opozycji do nich, dość krytycznie oceniali konieczność udziału zagranicznych inwestycji w procesie modernizacji przemysłu A. Antono-

⁴ A. Zak, *Немцы и немецкие капиталы в русской промышленности*, Санкт Петербург 1914.

⁵ М. Туган-Барановский, *Состояние нашей промышленности за последнее десятилетие и виды на будущее*, „Современный мир” 1910, nr 12, s. 27–53; М. Туган-Барановский, *Русская фабрика в прошлом и настоящем*, Москва 1938.

⁶ М. Соболев, *Очерки экономической политики промышленности и торговли*, Харьков 1916.

⁷ А. Исаев, *О пределах государственного вмешательства*, „Русская мысль” 1890; А. Исаев, *Мировое хозяйство*, Санкт Петербург 1910.

⁸ П. Мигулин, *К вопросу о частном железнодорожном строительстве*, Санкт Петербург 1910; П. Мигулин, *Иностранные капиталы в России*, „Вестник Российской Торговой Палаты” 1913, nr 3, s. 113–123.

⁹ А. Финн-Енотаевский, *Современное хозяйство России (1890–1910)*, Санкт Петербург 1911.

¹⁰ П. Струве, *Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России*, Санкт Петербург 1894; П. Струве, *Хозяйство и цена: Хозяйство и общество. Цена-ценность. Критические исследования по теории и истории хозяйственной жизни*, Санкт Петербург 1913.

¹¹ И. Янжул, *Вопрос о государственном вмешательстве в области промышленности*, Санкт Петербург 1895.

wicz¹², W. Żeleznow¹³, P. Fomin¹⁴, W. Gurko¹⁵, L. Woronow¹⁶, W. Woroncow¹⁷ i inni. Rozpatrywali oni zewnętrzne inwestycje, nie w kategorii katalizatora postępu technicznego i modernizacji produkcji, a jako przyczynę zahamowania wzrostu ekonomicznego, nadmiernej eksploatacji miejscowych zasobów i siły roboczej, transferu wypracowanych zysków za granicę, zamiast ich kapitalizacji. Politykę protekcyjizmu, którą wprowadzał rząd w drugiej połowie XIX w. i która powinna chronić interesy miejscowego przemysłu, uczeni oceniali jako wsparcie przede wszystkim właśnie zagranicznych inwestorów, a nie rodzimych przedsiębiorców.

Zasadniczą właściwością doganiającego modelu jest szybki wzrost roli państwa, co przejawia się w inicjowaniu reform i aktywnym uczestnictwie struktur rządowych w ich przeprowadzaniu oraz w ustanowieniu państwowej kontroli nad wszystkimi sferami gospodarki. Etatyzacja gospodarki doprowadza do wzrostu autorytarności władzy, wzmocnienia centralizmu w zarządzaniu, rozrostu aparatu administracyjnego i zwiększenia jego uprawnień. Zatem formuje się specyficzny scenariusz modernizacji, przy realizacji którego strukturalne zniekształcenia w strukturze branżowej, nierównomierność rozwoju regionów czy konflikty między różnymi układami gospodarki potęgowane są poprzez działalność rządu.

Rządowa „polityka protekcyjizmu” była realizowana poprzez nadawanie przeróżnych preferencji, gwarancji rządowych zamówień, pozastatutowych pożyczek państwowego banku, czyli faktycznie poprzez ponowny podział państwowego budżetu i, w ogóle, dochodu narodowego na korzyść grup finansowo-przemysłowych. Działalność rządu, nakierowana na przyśpieszenie budownictwa kolejowego i rozwój strategicznych branż przemysłu ciężkiego, doprowadziła do gwałtownego wzrostu państwowego finansowania tych ostatnich. Formy takiego finansowania jako podstawy rządowego wsparcia wspomnianych branż były dosyć rozmaite, jednak najpowszechniejsze były: państwowe gwarancje; wkład środków budżetowych w tworzenie kapitałów przedsiębiorstw; wykup przez państwo przedsiębiorstw i sprzedaż państwowych przedsiębiorstw prywatnym właścicielom; pożyczki i angażowanie środków publicznych; rozciąganie spłaty podatków w ciągu długotrwałego czasu i pozostawienie środków w obrocie przedsiębiorstw;

¹² А. Антонович, *Курс политической экономии*, Киев 1886; А. Антонович, *Курс государственного благоустройства*, Киев 1890.

¹³ В. Железнов, *Очерки политической экономии*, Москва 1908.

¹⁴ П. Фомин, *Очерки экономического описания России*, Харьков 1914; П. Фомин, *Горная и горнозаводская промышленность Юга России*, Харьков 1915.

¹⁵ В. Гурко, *Наше государственное и народное хозяйство*, Санкт Петербург 1909.

¹⁶ Л. Воронов, *Иностранные капиталы в России*, Москва 1901.

¹⁷ В. Воронцов, *Судьба капиталистической России: Экономические очерки России*, Санкт Петербург 1907.

subsydia rządowe, które były nadawane z reguły pod postacią premii za każdą jednostkę wyrobionej produkcji; zakupy produkcji za zawyżonymi cenami; nadawanie pozwoleń na bezcłowy wwóz urządzeń i materiałów.

Szczególne miejsce w systemie rządowego protekcjonizmu i ponownego podziału środków budżetowych zajmowała polityka kolejowa. Wzmożenie procesu industrializacji w drugiej połowie XIX w. doprowadziło do konieczności stworzenia odpowiedniej infrastruktury wytwórczej (wytyczanie dróg, rozbudowa sieci kolei, elektryfikacja i tym podobne), co również skutkowało koniecznością nagromadzenia znacznych środków finansowych, przy pomocy odpowiednich dla tego typu zadań organizacyjnych form gospodarowania – spółek akcyjnych. Aktywne państwowe wsparcie rozbudowy sieci kolei stało się jednym z najważniejszych czynników przyspieszenia rozwoju kapitalistycznego przemysłu i w szczególności kształtowania się korporacyjnych form przedsiębiorczości. Rozmiary rządowego wsparcia były dość znaczące: w 1880 r. przy ogólnym koszcie szlaków kolejowych – 1,8 mld rub., bezpośrednia część wkładów kapitałowych państwa wynosiła 1,4 mld rub., czyli 80% całej sumy inwestycji, a długi spółek kolejowych względem budżetu wyniosły 1,1 mld rub.¹⁸

Podczas trwania wielkich inwestycji kolejowych w latach 80. XIX w., którym towarzyszyły znaczne rządowe zamówienia, sformował się ogromny rynek dla przemysłu. Kolejowa gorączka, podczas której państwowe kolejowe inwestycje odbywały się równolegle z prywatnym i doprowadziła do eksplozji grynderstwa i wielu spekulacji. Właśnie dzięki uczestnictwu akcyjnych form gospodarowania w trakcie kolejowego boomu, kolej stała się czynnikiem przyspieszenia industrializacji. Budowa kolei odegrała największą rolę w rozwoju kapitalistycznego przemysłu Doniecko-Dnieprowskiego okręgu przemysłowego.

W celu inwestycyjnego wsparcia prywatnych inwestycji kolejowych został uruchomiony kredyt państwowy, na który składały się również zagraniczne pożyczki, zaciągane bezpośrednio przez państwo, jak i przez prywatne spółki akcyjne, lecz z rządowymi gwarancjami. W drugim wypadku, państwo występowało w roli pożyczkobiorcy, w utajonej formie, gwarantując spłatę odsetek i następnych rat, a tym samym faktycznie, przenosiło cały ciężar zadłużenia na budżet. Jednak główną część wydatków na inwestycje kolejowe pokrywały tak zwane zwyczajne państwowe dochody, otrzymywane dzięki wzrostowi opodatkowania ludności, w szczególności poprzez zbór tzw. „czynszu za wykup ziemi”, zwiększenie niebezpośredniego opodatkowania, wprowadzenie nowych podatków i opłat skarbowych. Czyli, pod osłoną realizacji dużych, społecznie znaczących projektów,

¹⁸ Н. Супрун, С. Чистякова, *Напрями та механізми державної політики розвитку корпоративного сектору економіки в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)*, „Економічний аналіз” 2012, nr 10, с. 364.

były stworzone instytucjonalne mechanizmy przekazywania narodowego dochodu na rzecz różnego rodzaju koncesjonariuszy, założycieli itp. Związek biurokracji rządowej i finansowej oligarchii przejawiał się w przekazywaniu środków budżetowych na inwestycje kolejowe oraz w udzielaniu rządowych gwarancji, co do obligacji i akcji spółek kolejowych.

Zarazem, miały miejsce i bezspornie pozytywne skutki rządowej polityki: rozbudowa sieci kolejowej spowodowała rozwój wysokotowarowego sektora zbożowego w guberniach Tawrijskiej i Chersońskiej, w związku z czym wzrósł popyt na maszyny rolnicze, co, z kolei stało się czynnikiem rozwoju i powstania ich dużych korporacyjnych przedsiębiorstw. W rezultacie forsownych inwestycji kolejowych na ukraińskich ziemiach zaczęły aktywnie rozbudowywać się huty, które działały w formie spółek akcyjnych. Budowano je od samego początku, z gwarancjami rządowych zamówień, które zjawiały się z kilkuletnim wyprzedzeniem i trafiały często nawet do jeszcze nieistniejących zakładów. Często, właśnie ze względu na te zamówienia, uruchamiano kredyty bankowe na budowę przedsiębiorstw.

Oprócz państwowego wsparcia przedsiębiorstw priorytetowych branż, w drugiej połowie XIX w. upowszechniła się praktyka wspierania przez państwo poszczególnych właścicieli, bądź założycieli zakładów przemysłowych. Do głównych form takiego wsparcia zaliczają się: bezpośrednie pożyczki z budżetu państwowego; wieloletnie odroczenia spłat za dostawy z zakładów państwowych.

Wśród rozmaitych metod państwowej stymulacji technicznej modernizacji gospodarki, najważniejsze miejsce zajmowały narzędzia polityki finansowej. Przy czym często finansowanie modernizacji wychodziło poza granice środków, przeznaczonych przez rząd na te cele, tym samym dodatkowo obciążając budżet. Sformowała się więc gospodarka spekulacyjna, której cechą było pełne niewyważenie między produkcją i konsumpcją, produkcyjnym i nieprodukcyjnym sektorem gospodarki, kapitałem realnym i finansowym, dochodami i wydatkami budżetu, tak zwaną gospodarką narodową i państwową. Skutkiem tego było również fiskalne wyczerpanie gospodarki, obok rozrostu kapitału spekulacyjnego. Zatem poprzez działanie szeregu polityczno-ekonomicznych i instytucjonalnych czynników, odbyła się transformacja przedsiębiorczości jako innowacyjnej i społecznie pożytecznej działalności, w działalność nakierowaną na wykorzystanie środków budżetowych.

Protekcjonistyczna polityka celna, rządowe zamówienia i koncesje nadawane przez państwo sprzyjały zagranicznym inwestycjom, które skierowane były na oszacowanie złóż i wydobycie zasobów mineralnych, rozbudowę kolei, rozwój komunikacji, budownictwo dużych przedsiębiorstw, rozwój infrastruktury miast i tym podobne. Zarazem, w warunkach niedostatecznego poziomu kapitalizacji wewnętrznych zasobów pieniężnych i kryzysu krajowego systemu finansowego,

import przedsiębiorczego i pożyczkowego kapitału warunkował kształtowanie modelu ekonomicznego rozwoju, zorientowanego na zewnętrzne źródła finansowania i zabezpieczenia technicznego.

Naukowe uzasadnienie form i tempa modernizacji radzieckiej gospodarki planowej

W drugiej połowie lat dwudziestych ubiegłego stulecia podjęto decyzję o przekształceniu ZSRR¹⁹, i Ukrainy jako jej republiki związkowej, w industrialnie rozwinięte państwo, zdolne samodzielnie wytwarzać niezbędne dla gospodarki środki produkcji. Na poziomie naukowym omówiono formy i drogi realizacji tak wysokiego tempa rozwoju. Problem zabezpieczenia gwałtownego tempa ekonomicznego wzrostu, kierownictwo partyjne zamierzało rozstrzygnąć przy pomocy planowej redystrybucji zasobów między gospodarką rolną a przemysłem.

W połowie lat dwudziestych wśród naukowców i funkcjonariuszy partyjnych toczyła się ostra dyskusja co do wyboru optymalnego tempa transformacji ekonomicznych w kraju. Zwolennicy genetycznego podejścia do modernizacji gospodarki (W. Bazarow²⁰, W. Groman²¹, M. Kondratjew²² i inni) bronili rynkowego mechanizmu gospodarowania i uważali, że plan powinien zostać stworzony na podstawie obiektywnych prawidłowości rozwoju gospodarki, wskazanych drogą analizy istniejących tendencji. W sprawie planowanego rozwoju trzymali się oni strategii planu-prognozy. Zwolennicy teleologicznego podejścia (G. Krzyżanowski²³, W. Kujbyszew²⁴, S. Strumi-

¹⁹ Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

²⁰ В. Базаров, *К методологии перспективного планирования*, Москва 1924; В. Базаров, *Темп накопления и командные высоты*, „Экономическое обозрение” 1924, nr 9–10; В. Базаров, *О наших хозяйственных перспективах и перспективных планах*, „Экономическое обозрение” 1927, nr 5; В. Базаров, *Принципы построения перспективного плана*, „Плановое хозяйство” 1928, nr 2.

²¹ В. Громан, *О некоторых закономерностях, эмпирически обнаруживаемых в нашем народном хозяйстве*, „Плановое хозяйство” 1925, nr 1, с. 98–114; В. Громан, *Тезисы к пересмотру контрольных цифр на 1925/26 г.*, „Плановое хозяйство” 1926, nr 2, с. 83–91.

²² Н. Кондратьев, *План и предвидение. К вопросу о методах составления перспективных планов развития народного хозяйства и сельского хозяйства в частности*, „Пути сельского хозяйства” 1927, nr 2, с. 3–36.

²³ Г. Кржижановский, *К теории и практике планового хозяйства*, „Плановое хозяйство” 1925, nr 3, с. 7–25; Г. Кржижановский, *Текущие проблемы планирования*, „Плановое хозяйство” 1926, nr 4, с. 10–30; Г. Кржижановский, *К построению перспективной пятилетки*, „Плановое хозяйство” 1927, nr 3, с. 7–16; Г. Кржижановский, *К дискуссии о генплане*, „Плановое хозяйство” 1930, nr 2, с. 7–21.

²⁴ В. Куйбышев, *Социалистический план и творчество масс*, [в:] *Избранные произведения*, Москва 1958, с. 134–143; В. Куйбышев, *Об организации планирования. Из доклада на пленуме Госплана СССР 1 мая 1931 г.*, [в:] *Избранные статьи и речи*, Москва 1944, с. 14–28.

lin²⁵ i inni) wychodzili z przeświadczenia, że właśnie cel powinien być rozstrzygającym czynnikiem w planowaniu. Plan interpretowali oni jako dyrektywę.

Ukraińscy ekonomiści w latach 20. i 30. XX w. uważali, że tylko drogą swobodnego rozwoju miejscowego przemysłu i jego bezpośredniego związku z chłopstwem możliwe będzie nagromadzenie koniecznych zasobów finansowych na potrzeby industrializacji. W tym czasie był to bardzo progresywny sposób myślenia. Ukraińscy naukowcy, tacy jak P. Fomin²⁶, J. Dimansztejn²⁷, D. Szapiro²⁸, L. Jasnopolskyj²⁹, O. Novska³⁰ i inni, perspektywy modernizacji kraju wiązali z rozwojem samorządu i samoopłacalności miejscowego przemysłu, z jego efektywnym współdziałaniem z miejscowymi budżetami, wstrzymaniem negatywnej praktyki ingerencji centralnych organów w lokalne sprawy. Z tego powodu niektórzy uczeni proponowali, w celu zakończenia reformy finansowej i udanej industrializacji, włączenie zagranicznego kapitału, wprowadzenie wolnej wymiany miejscowej waluty na złoto i waluty obce.

Podkreślając całą doniosłość walki o likwidację zacofania i zabezpieczenie ekonomicznej niezależności kraju, autorzy pierwszego planu pięcioletniego wiele uwagi poświęcili współzależności wskaźników ekonomicznych ZSRR i USA. W ciągu pierwszego dziesięciolecia panowania władzy radzieckiej, dystans między poziomami produkcji przemysłowej obu krajów nie tylko nie zmniejszył się, lecz nawet przeciwnie, wzrósł. Realny stan gospodarki narodowej ZSRR w przeddzień przyjęcia pierwszego pięcioletniego planu rozwoju gospodarki narodowej, W. Butkowskyj, pracownik Głównego Komitetu Koncesyjnego, oceniał w ten sposób:

Jeśli za wzorzec, wysoko rozwiniętej gospodarki narodowej, uznać współczesne Stany Zjednoczone, to naszym zadaniem jest dogonić i przegonić ten najbardziej przodujący kapitalistyczny kraj świata: wtenczas, jak nasz roczny dochód

²⁵ С. Струмилин, *В защиту контрольных цифр Госплана*, „Плановое хозяйство” 1925, nr 10, s. 7–28; С. Струмилин, *На плановом фронте*, „Плановое хозяйство” 1926, nr 1, s. 32–43; С. Струмилин, *Перспективная ориентировка Госплана*, „Плановое хозяйство” 1926, nr 4, s. 31–58; С. Струмилин, *К теории планирования*, „Плановое хозяйство” 1928, nr 2, s. 115–133.

²⁶ П. Фомин, *К методологии построения перспективного плана развития Украинской промышленности*, „Хозяйство Украины” 1925, nr 10; П. Фомин, *Перспективный план украинской промышленности (методология, предпосылки)*, „Хозяйство Украины” 1926, nr 2–3, s. 24–36.

²⁷ Я. Диманштейн, *К вопросу о плановом кредитовании*, „Промышленность Украины” 1924, nr 7, s. 19–22.

²⁸ Д. Шапиро, *Планирование местной промышленности и индустриализации страны*, „Местная промышленность и торговля” 1926, nr 6–7, s. 2–10.

²⁹ Л. Яснопольский, *К вопросу о капиталах в металлической промышленности*, Харьков 1927.

³⁰ Е. Новская, *Структура рынка крупной промышленности*, „Хозяйство Украины” 1925, nr 3, s. 175–183.

narodowy wyniósł w 1926/27 r. 22 mld rub., w Stanach Zjednoczonych – 130 mld złotych rubli. Na jedną osobę w Stanach Zjednoczonych przypada 1500 rub., u nas – 166. Inwestycje w przemysł u nas w 1927/28 wynoszą 7,8 mld rub., w Ameryce – 90 mld, czyli 12 razy więcej. W latach 1925–1926 w światowym handlu zagranicznym nasz udział wyniósł 1,2%, a w 1913 r. – 3,68%, przy czym najważniejszą część eksportu – eksport zboża – stanowił 7,7% światowego. Nie zważając na to, że nasze siły produkcyjne rosną, daleko nam jeszcze bardzo do tego narodowo-gospodarczego poziomu, na którym znajdują się rozwinięte kraje kapitalistyczne. Poziom przedwojenny – to wciąż poziom nędzy i słabości. Zakończenie okresu odbudowy na bazie starego sprzętu, przybliży nas do okresu potężnego zadania przebudowy całej gospodarki narodowej, w oparciu o wszystkie najnowsze zdobycze światowej techniki³¹.

W tym czasie, kiedy Niemcy w 1928 r. miały 350 zakładów produkujących obrabiarki, ZSRR miał ich tylko 12, z których jedynie 4 uważane były za istotne. Z 500 istniejących wtedy rodzajów warsztatów obróbki metalu radzieckie zakłady potrafiły wyprodukować tylko 24. Niewystarczający był również poziom specjalizacji produkcji. Dlatego przy tworzeniu pierwszego planu pięcioletniego były przyjęte i uwzględnione propozycje Wyższej Rady Gospodarki Narodowej.

Pierwszy plan pięcioletni (1928–1933) przeniknięty był ideą przyśpieszenia, która polegała na tym, że produkcja przemysłowa wzrośnie o 180%, wytwórstwo środków produkcji – o 230%, produkcja rolna – o 55%, dochód narodowy – o 103%. Mowa była o niezwykle szybkim postępie, który nie miał odpowiedników w historii. Ustalone zostały konkretne wytyczne: 10 mln ton żeliwa, 75 mln ton węgla, 8 mln ton nawozów sztucznych, 22 mld kWh energii elektrycznej. W niebywale wysokim tempie należało rozpocząć budowę nowych przedsiębiorstw i całych branż przemysłu, wznieść setki dużych ośrodków przemysłowych i nowoczesnych miast, osiedli robotniczych. Planowano wielokrotne zwiększenie produkcji właściwie we wszystkich gałęziach przemysłu, a także produkcję nowych typów sprzętu, których brakowało w przeszłości. Optymalny plan rozwoju gospodarki narodowej w ciągu pierwszej pięcioletki przewidywał podwojenie wydobywania węgla z 35 mln ton w 1927/28 r. do 75 mln ton w 1932 r., choć Stalin planował, że będzie to 105 mln ton. To samo dotyczyło ropy naftowej: 12, 22 i 55 mln ton; żeliwa – 3, 10 i 16 mln ton³². Podobne tempo rozwoju planowano właściwie we wszystkich punktach pierwszego planu pięcioletniego.

³¹ В. Бутковский, *Иностранные концессии в народном хозяйстве СССР*, Москва–Ленинград 1928, с. 7.

³² С. Бессонов, *К пересмотру пятилетнего плана*, „Проблемы экономики” 1929, nr 10–11, с. 27–28.

Źródła finansowania forsownej industrializacji

W ciągu lat 1921–1927 głównymi źródłami finansowania rozwoju gospodarki były dodatkowa emisja pieniądza i środki pochodzące z działalności koncesjonowanej na terytorium ZSRR. Od 1927 r. powszechna stała się sprzedaż wódki, sankcjonowana przez państwo, z której dochód wyniósł 500 mln rub. Od 1924 r. w kraju wzrosły również podatki. Dochód z akcyz wzrósł z 7,1% w latach 1923–1924 do 24,1% w latach 1926–1927. W 1926 r. zostały wyemitowane dwukrotnie obligacje loteryjne i procentowe. W sierpniu 1927 r. radzieckie kierownictwo, po raz pierwszy, posunęło się do przymusowych obligacji – wśród ludności miejskiej były dystrybuowane pierwsze obligacje industrialne na sumę 200 mln rub. Do połowy 1927 r. właściwie wyczerpane zostały czynne źródła pozyskiwania środków pieniężnych. Zatem państwo przeszło do przymusowych działań, które tylko częściowo pozwalały na opłacanie importowanych dostaw, które stały się podstawą do przeprowadzenia remontu starych i budowy nowych zakładów. Jedynie w ciągu trwania dwóch pierwszych pięcioletek, dzięki zadłużeniu wewnętrznemu, pozyskano około 24 mld rub.³³

Wśród mechanizmów finansowych zabezpieczenia forsownej industrializacji ważne miejsce zajmowały zagraniczne kredyty. W tej kwestii, najbliższym partnerem Związku Radzieckiego, spośród wszystkich państw Zachodu, w ciągu całego okresu międzywojennego, były Niemcy, które w 1925 r. udzieliły ZSRR kredytu na sumę 100 mln marek, a w kwietniu 1926 r. – 300 mln marek (150 mln marek na okres dwóch lat oraz 150 mln na okres czterech lat). W 1931 r. podpisana została nowa umowa o długoterminowym kredycie na sumę 300 mln marek na okres 21 miesięcy. Dzięki tym pożyczkom ZSRR w ciągu lat 1931–1932 złożył w Niemczech zamówienia na maszyny i urządzenia na sumę 760 mln marek³⁴. W tym okresie Niemcy stały się głównym dostawcą maszyn i urządzeń dla przemysłu, które wykorzystywano w procesie forsownej modernizacji radzieckiej gospodarki. Suma importu z Niemiec wyniosła w 1931 r. rekordowe – 762,7 mln marek, a w 1932 r. – 625,8 mln marek³⁵. Udział Niemiec w całym radzieckim imporcie wynosił 37% w 1931 r., natomiast w 1932 r. – 47%. Trzy niemieckie kredyty w ciągu lat 1925–1931 i duże zamówienia składane w Niemczech na najnowsze maszyny i urządzenia odegrały ogromną rolę w wyposażeniu radzieckich zakładów przemysłu ciężkiego, w tym przemysłu obronnego. Główna część zadłużenia względem Niemiec była obsługiwana za pomocą dostaw złota i surowców.

³³ С. Кульчицкий, *Внутренние ресурсы социалистической индустриализации СССР (1926–1937)*, Киев 1979, с. 207–209.

³⁴ А. Шевяков, *Советско-германские экономические связи в предвоенные годы*, „Социологические исследования” 1995, nr 5, с. 14.

³⁵ *Ibidem*, с. 15–16.

W większości przypadków zakup zagranicznych maszyn również odbywał się na kredyt, co doprowadziło do zwiększenia zewnętrznego zadłużenia ZSRR. Duże rozmiary importu, problemy z eksportem, obniżenie efektywności walutowej eksportu, dyskryminacja radzieckiego złota przez zagraniczne banki, wysokie odsetki zewnętrznych kredytów, wykorzystanie obcych statków morskich – wszystko to miało odzwierciedlenie w dużym zewnętrznym zadłużeniu ZSRR, które w 1931 r. sięgnęło 1,4 mld rub.³⁶

Dużą przeszkodą w prowadzeniu polityki walutowej był względnie ograniczony asortyment towarów eksportowych. Chociaż do końca pięcioletki eksport z ZSRR obejmował do 800 artykułów, to wciąż głównymi, mającymi wpływ na wielkość napływów walutowych, pozostawały ziarno, materiały drzewne, produkty przemysłu naftowego i futra. Udział tych towarów w ogólnej ilości eksportu wyniósł w 1930 r. 57,1%, a w 1933 r. – 45,3%³⁷. Głównym źródłem napływu waluty był eksport produktów rolnych, przede wszystkim ziarna. Właśnie w latach 1929–1932 eksport radzieckiego zboża sięgnął największych rozmiarów za cały okres, aż do drugiej wojny światowej – 12 mln ton, w tym w roku 1930 wyniósł 4,8, a w 1931 r. – 5,2 mln ton. Za wywóz ziarna państwo radzieckie otrzymało 444,5 mln rub. w walucie³⁸. Zarazem tak anormalne zwiększenie rozmiarów eksportu odbywało się w ramach przeprowadzanej polityki kolektywizacji, w skutek której doszło do wystąpienia i gwałtownego wzrostu śmiertelności w centralnych i wschodnich obwodach Ukrainy i na Kubaniu.

Jednak tempo napływu waluty nie odpowiadało potrzebom industrializacji, a eksport zboża w warunkach światowego kryzysu ekonomicznego lat 1929–1933 nie przyniósł prognozowanego przez rząd „zastrzyku walutowego”. Wtedy został uruchomiony przez rząd nowy mechanizm zdobywania waluty z wykorzystaniem systemu Torgsin³⁹. Według danych wydziału ekonomicznego ZPZP⁴⁰, w ZSRR w posiadaniu w ludności znajdowały się kosztowności o wartości rzędu 400–450 mln złotych rub. W celu ich pozyskania stworzono mechanizm, w którym ludność zmuszona została do ich „dobrowolnego” oddania. Rząd, pozbawiwszy chłopów chleba i podstawowych środków do życia, zmusił ich do kupna, odebranego im wcześniej chleba, za tak zwane „bytowe złoto” (carskie złote monety, obrączki, kolczyki, krzyżyki i tym podobne). Pod koniec 1931 r. w systemie

³⁶ M. Dohan, *Soviet foreign trade at the NEP Economy and the Soviet Industrialization Strategy*, Cambridge 1969.

³⁷ *Внешняя торговля ЦСР за 1918–1966: Статистический сборник*, Москва 1967, s. 159.

³⁸ *Внешняя торговля СССР за первую пятилетку: Статистический обзор*, Москва–Ленинград 1933, s. 8–9.

³⁹ *Wszechzwiązkowe Zjednoczenie do Handlu z Cudzoziemcami*.

⁴⁰ *Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny*.

Torgsinu działało zaledwie 30 sklepów, do października 1932 r. ich liczba wzrosła do 257, na początku 1933 r. – do 400, a w sierpniu 1933 r. – aż do 1500. Ilość jednostek systemu Torgsin na Ukrainie również znacząco rosła: w styczniu w 1933 r. działały 74, w lipcu – 249, a w sierpniu – 256 sklepy⁴¹. W 1933 r. kosztowności, zebrane przez sieć Torgsin, wystarczały do pokrycia jednej trzeciej kosztów importu przemysłowego do ZSRR. Ze względu na utarg walutowy, Torgsin w 1934 r. przewyższył eksport drewna, ziarna i ropy. W ciągu pięciu lat istnienia (1931–1936), Torgsin zasilił skarb państwa – w formie wpływów walutowych i kosztowności – na sumę 287,3 mln rub.⁴²

Kierownictwo partyjne Związku Radzieckiego dbało również o rozwój wydobycia złota w kraju. Stąd też w ciągu lat 1927–1931 wydobycie złota wzrosło 5,7 razy, w 1932 r. – o 29%, w 1933 r. – o 80%. Zyski z krajowego wydobycia w 1933 r. wyniosły ponad 100 mln rub. (około 80 t kruszcu). ZSRR dwukrotnie zwiększył wydobycie w porównaniu z przedrewolucyjnymi wskaźnikami i wysunął się na drugą pozycję na świecie⁴³.

W 1932 r. w ZSRR wydobyto 21,4 mln ton ropy naftowej, z których 5–6 mln ton (czyli więcej niż jedna czwarta wydobycia) trafiło na eksport. Ważnym towarem eksportowym były również futra, których ponad 70% (pod koniec pięciolatki) pochodziło ze wschodnich i północnych rejonów Związku Radzieckiego. Eksport futer zagwarantował napływ waluty na sumę ponad 300 mln rub.⁴⁴ Zmonopolizowany handel zagraniczny stał się więc kolejnym istotnym źródłem finansowania industrialnych przekształceń.

Jeszcze jednym ważnym źródłem napływu waluty, złota i innych metali szlachetnych stała się działalność Inturystu⁴⁵. Na przestrzeni lat 1929–1932 ZSRR odwiedziło ponad 22 tysiące turystów, przeważnie z USA, Anglii, Francji, Polski i krajów skandynawskich. Obrót wszystkich przedsiębiorstw Inturystu wyniósł w 1932 r. 48 mln rub., a w 1938 r. sięgnął 98 mln rub. Suma łączna obrotu przedsiębiorstw Inturystu w latach 1932–1938 wyniosła prawie pół miliarda rubli, a dochód z ich działalności ponad 100 mln rub. W ciągu pierwszych dziesięciu lat istnienia Inturystu (1929–1938) Związek Radziecki odwiedziło prawie milion turystów.

⁴¹ В. Марочко, „Торгсин”: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933), „Український історичний журнал” 2003, nr 3, s. 90–92.

⁴² Е. Осокина, *Золото для индустриализации*. „Торгсин”, Москва 2009, s. 540–542.

⁴³ С. Кульчицкий, *Внутренние ресурсы социалистической индустриализации СССР (1926–1937)*, Киев 1979, s. 199.

⁴⁴ *Внешняя торговля СССР за первую пятилетку: Статистический обзор*, Москва–Ленинград 1933, s. 16, 27.

⁴⁵ Radziecka Agencja Turystyczna.

Do niedawna, mało znany pozostawał jeszcze jeden, dość egzotyczny towar eksportowy – dzieła sztuki. Według danych szacunkowych, w ciągu pierwszej pięciolatki, za granicę w celu sprzedaży, wywieziono 2730 obrazów zachodnioeuropejskich mistrzów (1280 płócien nie udało się sprzedać). W zagranicznych muzeach i prywatnych kolekcjach znalazło się 1450 dzieł: portrety, pejzaże, martwe natury. Wśród sprzedanych płócien były m.in. dzieła Botticellego, van Dycka, Velázquez, Rafaela, Rembrandta, Rubensa, Tycjana i innych. Za wszystkie dzieła sztuki, sprzedane w ciągu sześciu lat (1927–1932), włączając w to i unikatowe arcydzieła, Ministerstwo Handlu Zagranicznego otrzymało w przybliżeniu 25 mln złotych rubli⁴⁶. Jednak postawione przed ministerstwem zadanie zasilenia skarbu 30 mln złotych rubli nie zostało wykonane.

Cechą charakterystyczną radzieckiego importu w pierwszej pięciolatce był wysoki w nim udział maszyn i urządzeń: w 1929 r. wyniósł on 30,1%, 1930 r. – 46,8%, 1931 r. – 53,9%, a w 1932 r. – 55,7%. Udział środków produkcji w ogólnym imporcie wyniósł ponad 90%⁴⁷. Pod koniec pierwszej pięciolatki Związek Radziecki zajmował pierwsze miejsce na świecie w imporcie maszyn i urządzeń. Do 1931 r. około 1/3, w następnym – około połowy całego światowego eksportu maszyn trafiało do ZSRR. W latach 1928–1932 państwo radzieckie zarobiło na eksporcie 17,9 mld rub., importując jednocześnie towary na sumę 20,6 mld rub. Inwestycje w przemysł ciężki w okresie drugiej pięciolatki wyniosły 65,8 mld rub., czyli 47,8% wkładów kapitałowych w całą gospodarkę narodową⁴⁸. Skala handlu zagranicznego świadczy o kluczowej roli międzynarodowej współpracy gospodarczej, na etapie mobilizacyjnej modernizacji, kiedy to głównym źródłem finansowania przekształceń industrialnych stała się przymusowa mobilizacja wewnętrznego potencjału i aktywizacja handlu zagranicznego.

Skutki ekonomiczne forsownej industrializacji dla gospodarki Ukrainy

Głównymi artykułami importowanymi w ciągu realizacji polityki industrializacji były maszyny i urządzenia. Udział środków produkcji w ogólnym imporcie ZSRR wynosił ponad 91%. Tylko za ostatnie dwa lata pierwszej pięciolatki importowanym sprzętem zostało wyposażonych 500 zakładów przemysłowych. Drugim ważnym artykułem wwozu był metal, na który w ciągu pięciolatki wydano piątą część wszystkich środków walutowych.

⁴⁶ Ю. Жуков, *Сталин: операция „Эрмитаж”*, Москва 2005, с. 324–326.

⁴⁷ *Внешняя торговля СССР: 1918–1940 гг.*, Москва 1960, с. 17.

⁴⁸ П. Лященко, *История народного хозяйства СССР*, т. 3, Москва 1956, с. 384.

W ZSRR było 35 obiektów przemysłu ciężkiego, na których budowę albo gruntowną modernizację przeznaczono ponad 100 mln rub. (do 1936 r.). Ze względu na rozmieszczenie, w Ukraińskiej SRR⁴⁹ takich przedsiębiorstw było najwięcej. W Rosji zbudowano 19 wielkoskalowych obiektów i zainwestowano 5219 mln rub., w Ukrainie – 12 (2783 mln rub.), w Azji Środkowej i Kazachstanie – tylko 3 (478 mln rub.), na Zakaukaziu – 1 (110 mln rub.)⁵⁰. Pod względem ilości nowych obiektów, Ukraina istotnie przewyższała dowolny rosyjski region, a ze względu na wysokość inwestycji mógł się z nią równać jedynie Ural. Na terytorium innych republik związkowych zbudowano zaledwie cztery „przedsiębiorstwa-giganty”. Zdecydowana większość środków kapitałowych zarezerwowanych na rozwój przemysłu maszynowego, została przeznaczona na remont i rozbudowę zakładów już istniejących. Zarazem na Ukrainie powstało sporo nowych, dużych przedsiębiorstw, w szczególności hut (Zaporizstal, Kryworizstal, Azovstal), DnieproGES, Kramatorski Zakład Budowy Maszyn Ciężkich, Charkowska Fabryka Traktorów i inne.

Centralnym ogniwem strategii modernizacji było przyspieszone przekształcenie kraju z agrarnego w industrialny. Władza chciała osiągnąć ten cel poprzez koncentrację zasobów i za cenę ogromnych środków, zarówno ludzkich, jak i materialnych. Jednak modernizacja to proces jednolitej odnowy społeczeństwa. W państwie radzieckim odbywała się ona drogą przyswojenia zdobyczy krajów lepiej rozwiniętych. Koszty przeznaczane na modernizację przemysłu pomogły zmniejszyć technologiczne zapóźnienie, które istniało między carską Rosją i rozwiniętymi, industrialnymi krajami. Dzięki odnowie środków produkcji, radzieckie kierownictwo postawiło przed sobą zadanie dogonienia i przegonienia krajów kapitalistycznych. W pewnej mierze to pragnienie się spełniło. Na przestrzeni 10–12 lat w ZSRR zbudowany został potężny przemysł ciężki z wysokim potencjałem wojskowym. Ze względu na wielkość produkcji przemysłowej, ZSRR wysunął się na pierwsze miejsce w Europie i drugie na świecie. Szczególnie szybko rozwijały się energetyka i hutnictwo. W praktyce powstało szereg nowych branż: lotnicza, samochodowa, aluminiowa i zbrojeniowa (budowa samolotów i czołgów). Wiele nowobudowanych albo odnowionych zakładów wielkością i wyposażeniem nie ustępowało zagranicznym. Dzięki szerokiemu udziałowi zagranicznych fachowców i biur projektowych, importowi maszyn, sprzętu, wprowadzeniu nowoczesnych technologii i innowacji organizacyjno-technicznych, podczas forsownej industrializacji powstał kompleks branż, bazowy dla trzeciego i rdzeń czwartego z technologicznych układów.

⁴⁹ Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka.

⁵⁰ С. Кульчицький, *Україна в системі загальносоюзного народногосподарського комплексу*, „Проблеми історії України: факти, судження, пошуки” 2004, nr 11, s. 25–26.

Jednocześnie, modernizacja oparta o mobilizacyjny scenariusz gospodarki centralnie planowanej, okazała się być ograniczona w swoim zakresie. Niekonsekwentność polityki handlowej i gospodarczej (niedostateczny poziom reinwestowania dochodów z handlu zagranicznego, bierność w kształtowaniu przewagi konkurencyjnej i opanowywaniu nowych rynków) skutkowałą niską konkurencyjnością radzieckiej produkcji przemysłowej i jej uzależnieniem od inwestycji zagranicznych. Czołowa rola państwa w zabezpieczeniu techniczno-technologicznej modernizacji gospodarki, poprzez zaangażowanie zewnętrznych czynników (kapitału, fachowców, technologii), sprzyjających industrializacji gospodarki, spowodowała osłabienie wewnętrznych mechanizmów rozwoju ekonomicznego i doprowadziła do strukturalnych zachwiań gospodarki.

Podsumowanie

Badania nad historyczną trajektorią modernizacji gospodarki i rozwoju międzynarodowych stosunków ekonomicznych w drugiej połowie XIX i na początku XX w. dają podstawy konstatować, że model industrialnych przekształceń i integracji gospodarki Ukrainy do ogólnoeuropejskiego obszaru gospodarczego, sformowany wskutek polityki przemysłowej oraz polityki handlu zagranicznego państw, w skład których wchodziły ukraińskie ziemie w okresie kształtowania się rynku światowego, stworzyły bariery dla zrównoważonego rozwoju gospodarki narodowej, zarówno w dobie gospodarki industrialnej jak i postindustrialnej. Priorytety fiskalne rządu i skłonności biznesu do spekulacji prowadzą do załamania się popytu konsumenckiego na rynku wewnętrznym, który nie może być kompensowany zwiększaniem eksportu. Jednocześnie, strategia wspierania eksportu w warunkach podporządkowywania mechanizmów i instrumentów polityki celno-handlowej państwa korporacyjnym interesom elit finansowo-przemysłowych, nie uniemożliwia zabezpieczenia równowagi finansowej, strukturalnej i modernizacji technologicznej gospodarki, a wręcz przeciwnie, staje się sposobem przywłaszczania środków budżetowych i przyczyną wzrostu dłużnego finansowania wydatków publicznych, przez wewnętrzne i zewnętrzne zadłużenie. Finansowa centralizacja w połączeniu z koncentracją własności, prowadzącą do monopolizacji w sferze produkcji i bankowości, ogranicza działanie mechanizmów rynkowych i hamuje wewnętrzny potencjał rozwoju gospodarczego.

Projektowa i technologiczna współpraca z Zachodem, w czasach stalinowskiej, forsownej industrializacji w latach 20. i 30. XX w., również nie sformowała instytucjonalnych mechanizmów endogenicznego rozwoju gospodarki. Zapożyczonych organizacyjnych i technicznych innowacji wystarczyło do przejścia na kolejny stopień rozwoju gospodarki, ale na tym pozytywne oddziaływanie efektu, tak zwanej

„kupionej modernizacji”, zakończyło się. Co więcej, budowa radzieckiego systemu gospodarowania na zasadach likwidacji podstawowych instytucji rynku i ustanowieniu państwowego monopolu, doprowadziła do podziału gospodarki światowej na dwa „obozy”, politycznej i ekonomicznej konkurencji między nimi.

Źródłami finansowania mobilizacyjnego wariantu modernizacji gospodarki były bezpośrednie rekwizycje, wewnętrzne i zewnętrzne zadłużenie państwa, eksport surowców (ziarna, drewna, futer, ropy naftowej), dochody z koncesji, wydobycie złota na skalę przemysłową, działalność Torgsinu i Inturystu oraz sprzedaż dzieł sztuki za granicę. Większość źródeł finansowania miała spontaniczny i ekstrakcyjny charakter, nie uwzględniały one w pełni koniunktury gospodarki zewnętrznej, wprowadzane były już w trakcie realizacji planów pięcioletnich, co obniżało stopę życiową ludności, spowodowało masowy głód na ziemiach ukraińskich, zmniejszało ilość siły roboczej i bazę opodatkowania w przyszłości oraz wzmacniało rolę monopolu państwa w gospodarce.

Polityka gospodarcza państwa oraz instytucjonalne mechanizmy systemu planowego pozwoliły uruchomić konieczne środki wewnątrz kraju, a w razie potrzeby, umożliwiały zapożyczanie się na rynkach zewnętrznych i przeprowadzanie modernizacji gospodarki. Szczególnie szybkiego postępu doznały energetyka i hutnictwo. W praktyce powstało szereg nowych branż, co uwieńczyło kształtowanie czwartego technologicznego układu w Związku Radzieckim. Wiele nowobudowanych albo remontowanych przedsiębiorstw, skalą i wyposażeniem, nie ustępowało zagranicznym. Zarazem jednak, instytucjonalna niekompatybilność zewnętrznych i rodzinnych form postępu technologicznego i rozwoju ekonomicznego, stała się główną barierą w wykorzystaniu potencjału współpracy międzynarodowej, sprzyjała kształtowaniu różnic strukturalnych, branżowej monopolizacji produkcji i obniżeniu mobilności gospodarki.

Radziecka modernizacja była w swoim charakterze doganiająca, przy czym postawiono na zapożyczanie i wprowadzenie już zaaprobowanych na Zachodzie, technologii i sprzętu, przenoszenie gotowych łańcuchów produkcyjnych, jednak bez odtworzenia specyficznych socjalnych i rynkowych warunków, w jakich one powstawały i upowszechniały się. Taki typ modernizacji nie był wynikiem wewnętrznego rozwoju, sukcesy forsownej industrializacji były więc jedynie wynikiem brutalnej polityki państwa, opartej na przymusie i systemie masowych represji.

We współczesnych warunkach źródła zabezpieczenia finansowego przekształceń modernizacyjnych muszą być dobrze przemyślane i skalkulowane, muszą bazować na wewnętrznych możliwościach gospodarki i uwzględniać sytuację na rynkach międzynarodowych. Można wyróżnić następujące źródła wewnętrznego finansowania współczesnej modernizacji: dochód i odliczenia amortyzacyjne;

fundusze ubezpieczeniowe i rezerwowe; dywidendy, odsetki i dochody od inwestycji finansowych; udziały uczestników kapitału statutowego. Wśród zewnętrznych źródeł warto wymienić: emisję akcji i obligacji; środki krajowych i zagranicznych inwestorów; bankowy inwestycyjny (komercyjny) i państwowy docelowy kredyt; kapitał przedsiębiorstw państwowych; środki z budżetów – państwowego i miejscowego; dotacje, granty, ulgi, subsydia; leasing i inne.

Współczesna modernizacja, historycznie sformowanego ekonomicznego modelu społeczeństwa, który mieści w sobie liczne sprzeczności w rozwoju gospodarczym i społecznym, zakłada kompleksowe ewolucyjne i instytucjonalne podejście do teoretycznego uzasadnienia i praktycznej realizacji reform rządowych. Wprowadzanie polityki modernizacji, bez istotnych przemian w zakresie demokratyzacji społeczeństwa, wzmacniania wzajemnej odpowiedzialności społecznej państwa i jego obywateli, biznesu i konsumentów, prowadzi do późniejszej destabilizacji społeczeństwa i strat w gospodarce, hamuje jej stały i pomyślny rozwój.

Budowa nowej strategii rozwoju ekonomicznego powinna odbywać się na podstawie innowacyjno-inwestycyjnego modelu gospodarki, stymulacji przedsiębiorczości i partnerstwa społecznego, kształtowania nowych standardów zachowań ekonomicznych i interakcji społecznej z uwzględnieniem współczesnych potrzeb społeczeństwa i historycznie sformowanej trajektorii rozwoju instytucjonalnego. Przy przeprowadzeniu modernizacji warto uwzględniać tradycje narodowe i historyczne, mentalność ludności, jej kulturę, lokalne różnice, które muszą organicznie wpisywać się w proces modernizacji, wzmacniając jej wewnętrzny potencjał. Państwo powinno skupić się na instytucjonalnych reformach, rozbudowie infrastruktury produkcyjnej, stworzywszy mocną podstawę dla wzrostu aktywności inwestycyjnej. Współczesna modernizacja nie jest industrializacją, a raczej transformacją struktur industrialnych, które nie odpowiadają współczesnym realiom, czyli ruchem w kierunku społeczeństwa postindustrialnego.

BIBLIOGRAFIA

- Bessonov S., *K peresmotru pătiletneho plana*, „Problemy ekonomiki” 1929, nr 10–11, s. 25–34.
- Butkovskij V.L., *Inostrannye koncessii v narodnom hozájstve SSSR*, Moskva–Leningrad 1928.
- Dohan M.R., *Soviet foreign trade at the NEP Economy and the Soviet Industrialization Strategy*, Cambridge 1969.
- Geć V.M., Seminoženko V.P., *Īnnovacijni perspektivi Ukraïni*, Harkiv 2006.
- Kulćic’kij S.V., *Ukraïna v sistemì zagal’nosoiúznogo narodnogospodars’kogo kompleksu*, „Problemi istorii Ukraïni: fakti, sudžennà, pošuki” 2004, nr 111, s. 3–31.

- Kulčickij S.V., *Vnutrennie resursy socialističeskoj industrializacii SSSR (1926–1937)*, Kiev 1979.
- Lášenko P.I., *Istoriâ narodnogo hozâjstva SSSR*, t. 3, Moskva 1956.
- Maročko V.Ĺ., „Torgsin”: *zolota cina žittâ ukraïns'kih selân u roki golodu (1932–1933)*, „Ukraïns'kij istoričnij žurnal” 2003, nr 3, s. 90–103.
- Osokina E.A., *Zoloto dlâ industrializacii*. „Torgsin”, Moskva 2009.
- Rekonstruktivnij ekonomičnij rozvitok: osnovni naprâmi, efektivnist' i social'na spravedlivist': monografičnij zbirnik*, red. V.M. Geëc', A.A. Gricenko, Kiiŭ 2016.
- Suprun N.A., Čistâkova S.V., *Naprâmi ta mehanizmi deržavnoï politiki rozvitku korporativnogo sektoru ekonomiki v Ukraïni (druga polovina XIX – počatok XX st.)*, „Ekonomičnij analiz” 2012, nr 10, s. 363–366.
- Ševâkov A.A., *Sovetsko-germanskie èkonomičeskie svâzi v predvoennye gody*, „Sociologičeskie issledovaniâ” 1995, nr 5, s. 14–17.
- Štompka P., *Sociologičeskâ social'nyh izmenenij*, Moskva 1996.
- Vnešnââ torgovlâ SSSR za pervuû pâtiletku. Statističeskij obzor*, Moskva–Leningrad 1933.
- Vnešnââ torgovlâ SSSR: 1918–1940 gg.*, Moskva 1960.
- Vnešnââ torgovlâ SRSR za 1918–1966. Statističeskij sbornik*, Moskva 1967.
- Žukov Ŭ.N., *Stalin: operaciâ „Èrmitaž”*, Moskva 2005.

NOTKI O AUTORACH

Dr Victoria Nebrat – doktor, kierownik Wydziału Historii Gospodarczej, Instytut Ekonomii i Prognozowania Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

Zainteresowania naukowe: badania interakcji państwa i środowiska gospodarczego na różnych etapach historii narodowej; ujawnienie natury deformacji instytucjonalnych; poszukiwanie źródeł historycznych i mechanizmów wdrażania współczesnych problemów gospodarki narodowej; opracowanie i wdrożenie potencjału prognostycznego badań historycznych i ekonomicznych. Autorka m.in. monografii *Ukraïns'ka finansova dumka drugoïpolovini XIX – počatku XX stolit'*, *Evolûciâ teorii deržavnih finansiv v Ukraïni* i innych.

victoria_nebrat@ukr.net

PhD Gorin Nazar – starszy pracownik naukowy Wydziału Historii Gospodarczej, Instytut Ekonomii i Prognozowania Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

Zainteresowania naukowe: specjalizuje się w badaniach historii ukraińskiej myśli ekonomicznej i historii gospodarki Ukrainy.

nazzar@ukr.net

